

PRENS SABAHATTİN

Prof. Dr. Belkıs ALTUNIŞ-GÜRSOY

1954 yılında Erzurum'da doğdu. 1965 yılında Ömer Duygun İlkoklundan, 1968'de Erzurum Kız Ortaokulu'ndan, 1971'de Erzurum Kız Lisesinden birincilikle ve 1975'te Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden birincilikle mezun oldu. Mezuniyet tezleri, "Ahmet Çağneroğlu'nun Derlemelerinin Sistematik İndeksi" ve "Hüseyin Rahmi Gürpınar'da Fantastik Unsurlar" olmak üzere iki tanedir. Erzurum Nenehatun Kız Öğretmen Lisesi'nde dokuz ay süren bir öğretmenlik devresinden sonra mezun oldu. Üniversitenin ilgili bölümüne asistan tayin edildi. 1976 yılının Temmuz ayında "Cenab Şehâbeddin'in Fünûn'da Çıkan Mensur Eserleri" konulu yüksek lisans tezini verdi. 1982 yılında "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatro Eserlerinden kadın" adlı teziyle doktor ünvanını aldı. 1985 yılında âilevî sebeplerle Erzurum'daki vazifesinden istifa ederek ayrıldı ve Ankara'ya geldi. 1986 yılından itibaren Gazi Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve yüksek okullarında Türk Dili Okutmanı olarak çalıştı. 1989 yılında aynı Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde; Yeni Türk Edebiyatı sahasında Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaya başladı. 1996'da Doçent oldu. 2002'de Profesör kadrosuna atandı. Halen aynı bölümde görev yapmaktadır.

Prens Sabahattin hakkında kısaca bilgi vermekle söze başlamak istiyorum. Prens Sabahattin'in babası Mahmut Celaleddin Paşa; Kaptan-ı derya (= deniz kuvvetleri komutanı), serasker, damat Halil Rıfat Paşa ile III. Mustafa'nın kızı ve II. Mahmut'un yeğeni Saliha Sultan'ın oğludur. Annesi ise Abdülmecit Han'ın kızı Seniha Sultan'dır. Seniha Sultan, II. Abdülhamit padişah olduktan sonra İtalyan asıllı Kleanti Skaliyeri ile işbirliği yaparak Murad Han'ı tahta çıkarmayı hedefler. Bu durumu öğrenen II. Abdülhamit, bu konunun dışında olan Mahmut Celaleddin Paşa'yı azleder. Yirmidört yaşında vezir, yirmibeş yaşında adliye nazırı olan paşa, azledilince inzivaya çekilir; fakat çeşitli konulardaki fikirlerini ifade eden yazılarıyla padişaha ulaşır. Paşa, istibdatla daha etkili bir biçimde mücadele etmek maksadıyla 14 Aralık 1899'da iki oğlunu da yanına alarak Fransa'ya kaçar. Bu kaçma hadisesi sırasında yirmi iki yaşında bulunan Prens Sabahattin, özel eğitim alarak yetiştirilmiş, lisan bilen, biyoloji ve astronomiye geniş vukufu olan bir gençtir. Genç prens, Paris'te kendilerine jön Türk adı verilen siyasi gruplarla işbirliği içine girer ve istibdatla mücadele davasını Batı dünyasına tanıtmaya çalışır. 4-9 Şubat 1902'da Paris'te toplanan 1. Jön Türk Kongresi'nin teşekkülüne ön ayak olur. Kongre, Fransız âyan azası tanınmış Türk dostu Mösyö Lafevre Contalis'in La Fayette sokağındaki konak yavrusu evinde toplanır. Romanya, Bulgaristan, Mısır, Kıbrıs gibi ülkelerden ve farklı Osmanlı unsurlarından pek çok insanın (kaynaklar 47 ila 60-70 arasında farklı sayılar veriyorlar) katıldığı bu kongrenin açılış konuşmasını Prens Sabahattin yapar. Kongrede başlıca iki husus ele alınır:

1-Yalnız propoganda ve neşriyat ile inkılâp yapılamaz. Askerî kuvvetlerin de ihtilâl harekâtına iştiraklerini temine çalışmak,

2-Ecnebî hükümetlerin müdahalesini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül etmek.

Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza etrafında ortaya çıkan fikir ayrılıkları sebebiyle arzu edilen sonuca ulaşılamayan kong-

Resim 1; 1908 de Meşrutiyetin ilanı tarihindeki Prens Sabahattin'in fotoğrafı. (Cengiz Kahraman koleksiyonu)

re, dağılmıştır. Jön Türkler arasında çıkan ihtilâl, Teşebbüs-i şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla iki farklı teşekkülün kurulmasıyla sonuçlanır. 1906-1908'de Terakki adıyla aylık bir dergi çıkaran (Kırımlı Ahmet Agayef, A. Reşad Mehdiyaf, A. Emir Hüseyinof ile birlikte) Prens Sabahattin, havadis vermenin yanısıra cemiyetin fikirlerini de bu yolla yayma imkânı bulur. Bu gazetenin ilk sayısında cemiyetin tüzüğü yayımlanır. Buna göre her milliyetin sayısı nisbetine göre vilayet genel meclisleri oluşturulacaktır. Bu meclisler, bağlı oldukları vilayetin maliye, kanun ve nizamına âit konularda tam ve geniş yetkilerle donatılacaktır. Ayrıca milletvekilleri vilayet meclisi üyeleri arasından seçilecektir. Bu milletvekillerini kimlerin seçeceği hususu ise belirtilmemiştir. Bu teşkilat şeklinin federasyondan da öte bir nitelik taşıdığı açıktır. Prens, bu dergide ve "Times", "La Revue" gibi çeşitli basın organlarında yazılar yayımlayarak, Avrupalı fikir ve devlet adamlarına bu suretle cevap verme yoluna gider. Yine aynı gazetenin sütunlarında, Şark ve İslam dünyası ile ilgili olumsuz yazılara cevap verir. Bu yolla Avrupalıları

Resim 2; Cavit Orhan Tütengil'in Prens Sabahattin'i anlatan kitabının kapağı (1954) (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 3; Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah'ın çocukluk resimleri. (C. O. Tütengil, Prens Sabahattin, 1954)

Resim 4; Prens Sabahaddin 1899 senesinde Avrupa'ya ilk gidişinde (C. O. Tütengil, Prens Sabahattin, 1954)

Şark'la ilgili fikir ve fiillerinde daha insafli olmaya ve insan haysiyetine karşı daha hürmetkâr davranmaya davet eder. İç ve dış siyaset konularıyla ilgili, ikaz ve fikir verme mahiyetini taşıyan yazılar kaleme alarak, Osmanlı Devlet büyüklerine ulaşmaya çalışır. Bu arada 27-29 Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi toplanır. Bu kongrede de bir beyanname yayımlanır. Bu beyannamede II. Abdülhamit'i tahttan indirme ve meşrutiyetin tesisi esas alınır. 2 Eylül 1908'de İstanbul'a dönen Prens Sabahattin, çeşitli konferanslar verir ve İktidam gibi bazı gazetelerde yazılar yayımlar. 14 Eylül 1908'de İstanbul'da teşkil edilen Ahrar Fırkası mensuplarının Sabahattin Bey'e olan yakınlığı sebebiyle bu parti, Prens'e atfedilir. Bu arada 31 Mart vak'ası ortaya çıkar. Meşrutiyet'in tehlikeye girdiğini gören Sabahattin Bey, bu harekete karşı tedbir almak teşebbüsüne girer. Neticede Ahrar Fırkasının bu ayaklanmayı düzenlediği yolunda görüşler ortaya çıkar. Prens 2-3 gün tutuklu kaldıktan sonra özür dilenerek serbest bırakılır ve Paris'e döner. Bu arada İstanbul'da Prens Sabahattin'in temsil ettiği teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkezîyet fikirleri etrafında toplanan gençler, "Nesl-i Cedîd kulübü" adı altında bir topluluk oluşturarak, yayın, konferans gibi faaliyetlerde bulunurlar. 1911'de İttihat ve Terakki tarafından bu kulüp kapatılır. Bu ikinci Paris döneminde İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle anlaşmazlığa düşen prens, bu teşekkülü ve devlet idarecilerini ikaz eder ve yol gösterir mahiyette mektup ve makaleler kaleme alır. 9 Aralık 1919'da Türkiye'ye dönen Sabahattin Bey, 1920'de tekrar yurtdışına çı-

kar. Millet Meclisi tarafından alınan bir kararla hanedan mensupları 5 Mart 1924'de sınır dışı edilir. Bu sebeble Prens yeniden Türkiye'ye dönme şansını kaybeder. 30 Haziran 1948'de İsviçre'nin Neuchatel adlı köyünde hayata gözlerini yumar. Naşı, daha sonra Türkiye'ye

getirilerek babası ve dedesinin de medfun bulunduğu Eyüpsultan'daki aile kabristanına defnedilir.

"Ey Fazilet!.. Bütün varlığımızla varlığına ömrümüzü vakfetmek istiyoruz" cümlesini hayat prensibi olarak kabul eden Prens Sabahattin'in bu kısa ve ana hatlarıyla verilmeye çalışılan hayat hikâyesinden sonra, onun bir sosyolog ve bir terbiyecisi olarak fikirleri üzerinde durabiliriz:

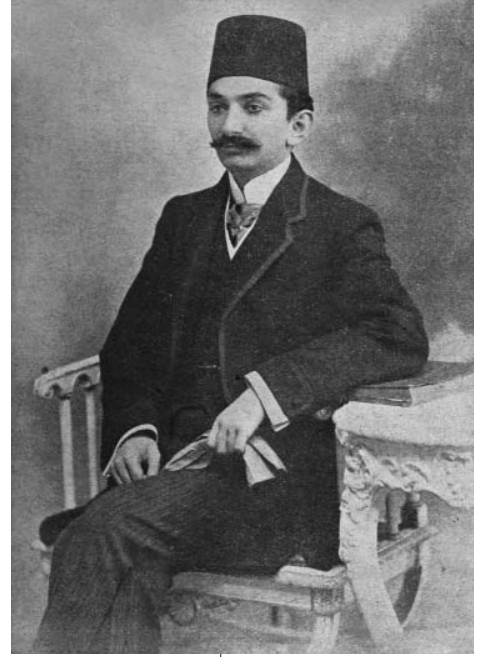
Sosyoloji, bilindiği üzere bütün dünya için yeni bir ilimdir. Fransa'da 1830-50 yılları arasında Auguste Comte ve Le Play vasıtasıyla doğmuştur. Bunalmı Fransa toplumunu iyileştirme çareleri arayan ve bir fizikçi olan Comte, sosyoloji ilmini fizik örneğine göre kurarken, bir maden mühendisi olan Le Play ise jeoloji örneğine göre kurar. Emile Durkheim ile devamlılık kazanan Comte sosyolojisi; istatistik, tarih, etnografya gibi metodlardan yararlanır. Le Play'in "science sociale"i de Henri de Tourville, Demolins, Paul Descamps gibi isimler tarafından geliştirilir. Bu anlayışın temeli, monografiler yoluyla memleketi tanımak, tanıtmak ve bu yolla ihtiyaca cevap verebilecek, fikir ile aksiyonu bağdaştıracak çözüm faaliyetlerine girişmektir. Bunun için de cemiyetin bünyesini incelemeye, çeşitli tahliller yapmaya ve sosyal teşekkülleri araştırmaya ihtiyaç vardır. Sabahattin Bey'in "Türkiye Nasıl Kurtulur", "İttihat ve Terakki Partisi'ne Açık Mektuplar (Üç İzah)" ile çeşitli makalelerinde işlediği fikirler "teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkezîyet" terkipleri etrafında toplanır. Prens'e

göre, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet gibi yenileşme hareketleri, dar bir kadro içinde yürütüldüğünden bir yöneticiler devrimi olmaktan kurtulamamıştır. Prens, problemin bir yönetim meselesi değil, bir yapı meselesi olduğunu belirterek, toplum yapısını incelemek gerektiğini söyler. Bizim yapımızda yönetim şekli mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet de olsa sonuç değişmez der. Cemiyetimizin önünü her hususta tıkayan iki sebepten bahsederek, teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkezîyet konularındaki eksliğimize işaret eder. İnsan topluluklarını ferdiyetçi ve cemaatçi olmak üzere ikiye ayıran Prens, İngiltere, Kuzey Amerika gibi ülkelerde ferdin toplum için değil, toplumun fert için olduğunu söyler. Devlet, ferdi mutlu etmek, vatandaşlarını sağlam, eğitilmiş ve ehil kılmakla yükümlüdür. Ferdin, âile, klan, cemaat gibi gruplara feda edilerek yaşadığı cemaatçi toplumlarda ise Osmanlı Devleti, Afrika ve Asya ülkeleri örneğinde olduğu gibi memleketin gelişemediğini belirtir. Bu sebepten işe fertten başlamalıdır. Göreneğe dayanan ve kişiliği öldüren eğitim sistemine karşı çıkan prens, ferdin âile, cemaat, klana bağlanıp kalmaması ve kendisinden başka hiçbir güce dayanmaması gerektiğini vurgular. Cemiyetler ancak kendi kendisine yeten, teşebbüs kabiliyete gelişmiş insanların varlığı sayesinde kalkınabilir. Prens, ferdin tek başına kalkınmasını savunurken âileyi de ihmal etmez. Bir cemiyetin medenî seviyesinin ölçüsünün fert değil, âile olduğunu belirtir. Âile hayatını sağlam bir denge ve bir âhenk içinde geliştirebilmek için de kızlarımızı iyi yetiştirmek ve evin dışında da üretken bir hale getirmek gerektiğini belirtir. İnsan için kadın erkek çalışmanın dışında hiçbir fazilet, gelişme ve kurtuluş ümidi olmadığını söyler. "Müterakkî memleketlerdeki insanlar istikballerini çalışmalarının terakkisi nisbetinde temin edip dururken, biz kendi vatandaşlarımızın yarısını yani kadınlarımızı ev işlerinden başka hiçbir müterakkî işle alâkadar edemezsek, dünyadaki umumî rekabet sahasında harbe dahi girişmeden

kat'î bir mağlubiyet fecî bir makhuriyete mahkûm olmaz mıyız."⁽¹⁾

Kızların iyi bir aile ve iyi bir cemiyetin teşkili için eğitilip, çalışma hayatına atılmaları hususunu ısrarlı bir şekilde ele alan Sabahattin Bey, okul, âile gibi bütün sosyal müesseselerin tek bir terbiye sistemi etrafında şekillenip cemiyetin kalkınması için seferber olması gerektiğini dile getirir. Fertlerin tek tek müteşebbis olmaları, hayatta kendilerine güvenir bir vasıf kazanmaları topluluğun bütün müesseselerini değiştirir. En büyük inkılâbın her Türk'ün ruhunda bir Robenson ideali yaşatmak olduğunu ifade ederken; bu olmadan hukukî ve siyâsî anlamdaki her türlü değişimin sadece şekilde kalacağından zararlı olacağını savunur.

Türkiye'nin yarınlarının millî terbiyenin ıslahına bağlı olduğunu söyleyen Prens, âile ile okulun vazifesini yapmadığı kanaatindedir. Okullardaki nazarî eğitimin karşısında olup, İngilizlerin teoriye değil, pratiğe ve hayatta lâzım olana yönelik "public school"larını örnek olarak gösterir. Teoriye yönelik Fransız okullarını tenkit ederken, Anglo-sakson terbiye tarzını yüceltir. Gençlerimizi bu muhitlere bizzat göndererek, faydalandırmak gerektiği

Resim 5; Prens Sabahaddin II. Meşrutiyet yıllarında (C. O. Tütengil, Prens Sabahattin, 1954)

(1) Ege, Nezahat Nurettin, **Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmî Müdafaaları**, Fakülteler Matbaası, İst. 1977.

Resim 6; Prens Sabahaddin bir törende masada sağda

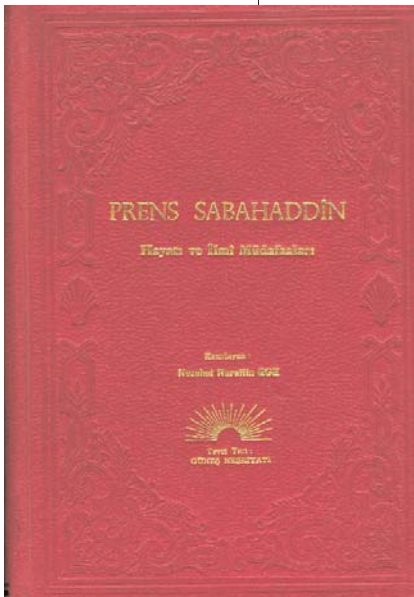
Resim 7; Prens Sabahaddin ve arkadaşı Dr. Nihat Reşat (Belger). Paris 1906.

Resim 8; 1918 yılında Prens Sabahaddin'in Paris'te çekilen fotoğrafı.

(2) Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, Kitaphane-i Hilmi, İst. 1334 (1918), s. 104.

Resim 9; Prens Sbahaddin isimli Nezahet Nurettin Ege'nin kitabının kapak resmi. (Eyüp Belediye Arşivinden)

ni düşünür. Bu eğitim ferd; ahlâken, vicdanen de yükseltecek bir nitelik arzeder. Cemaatçi yapının yüksek ahlâk ve yüksek vicdanlı insanlar yetiştiremeyeceğini şu cümlelerle ifade eder: Ferdin dayanak noktasını kendisinde bulmamasının onu her türlü haksızlığa, her çeşit bayağılığa katlanmak zorunda bırakacağını ve ahlâken çökerteceğini belirtir. Dayanak noktasını kendinde bulan fertlerin kişilikleri gelişeceğinden vicdanen de yükselmiş olurlar.

Memleketimizdeki Batılılaşma çabalarını da beyhude bulan prens, en gelişmiş ülkelerdeki liman, fabrika, okul, kütüphane, banka gibi müesseselerin bir benzerini inşa edersek bu medeniyeti yakalayabiliriz fikrine inanmak yanlıştır. Batı, bu oluşumları yoktan var etmiştir, var etmekte de devam etmektedir. Gerilemeyi ve gelişmeyi yaratan aslı sebep, aslı unsur insandır. Önemli olan bu tekniği, bu kabiliyeti yaratan kudretli insana sahip bulunmaktır. Burada sözü, bütün Şarkı, cemaatçi ruhundan dolayı tenkit eden ve her türlü noksanı bu ruha bağlayan Prens'e verelim:

"Her şeyden evvel bütün kültür hamlelerinin asıl mahreki olan bu sosyal teşekkülü gözönünde bulun-

durmak ve onun bünyesini değiştirmek lâzım. Şark'ta hâkim olan terbiye sistemi âtl, gevşek bir terbiye sistemidir. Orada fertler şahsî didinme ve hayata karşı güvenme ile mücehhez olmaktan ziyade âilenin, kabilenin, fırka veya devletin kudretinden medet umarlar. İşte Tanzimat'tan beri bizde yapılmak istenen Islâhat ve değişmeler bundan dolayı sadece yapı üzerinde kalıyor ve sadece bir isim değiştiriyor. Ve isim değiştirmeden öteye geçmeye de mahkûm. Çünkü Şark'ta cemaat hâkim, Garb'ta ise fert muzaffer."⁽²⁾

İnsan unsurunun değişmesi, âilelerin çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlamalarıyla, cesur, atılgan, güvenli ve kendi ayakları üzerinde duran insanlar olarak yetiştirmeleriyle mümkündür. Âileler evlatlarının memur olmalarını isterler. Oysa memuriyet, şahsiyeti ezen, körelten, çözümlenme ve yaratıcı olma kabiliyetini; sorumluluk, bağımsızlık ve girişkenlik duygularını yok eden, insiyatif kullanma şansını öldüren bir kölelik kurumudur. Sabahattin Bey, gençlerin kendi sınırlarını keşfederek sonuna kadar kullanmalarını, yaratıcılıkları ile kendi işlerini kurmaları gerektiğini düşünür. Amerika ve Avusturalya'daki boş arazilerde büyük çiftlikler kuran, maden yataklarını işleten hür ve müteşebbis Anglosaksonları gıpta ile yadedir. Türkiye'nin kurtuluşunu da cemaatçi yapıdan, ferdiyetçi yapıya geçmekte bulur.

Ferdî hayat için "teşebbüs-i şahsî" (şahsî teşebbüs) fikrini bir çare olarak gören Sabahattin Bey, ülkenin yönetim tarzında da «adem-i merkezîyet» (merkezin yokluğu) anlayışını teklif eder.

"Adem-i merkezîyet" yönetimde gücün tek bir kimse veya bir kurumun elinde olmaması, yetkinin birimlere dağılması ve bu birimlerdeki ehil kimselerle paylaşılmasıdır. Bürokratik formalitelerin, kırtasiyeciliğin en aza indirilmesi, valilerin ve diğer il, ilçe yöneticilerinin yetkilerinin artırılması gerekir. Bütün illere teftiş hakkı vermek, vilayetlerde bir genel meclis bulundurmamak, işlerin hem kolay ve hızlı hem de az masraf ve emekle çok üretken bir tarzda yürütülmesini sağlayacaktır. Halk, verdiği vergilerin nerelere ve ne yolda har-

candığını teftiş edebilmelidir.

Prens Sabahattin, Türkiye'nin problemlerini tespit edip, çözüm yolları teklifi getirirken, Türkiye'nin tarihî ve kültürel yapısını hesaba katmamış, hemen hemen her konuda örnek gösterdiği İngiltere'nin bulunduğu noktaya, tarihî bir süreçten geçerek geldiğini düşünmemiştir. Buna rağmen Batılılaşma konusunu, sosyolojik bir temele dayandıran ve bu hususun bir sosyal yapı meselesi bulunduğunu söyleyerek bu konuda bir proje ortaya koyan bir isim olarak da Prens Sabahattin dikkate değer bir sima olmak niteliğini taşımaktadır.

Sabahattin Bey, insan unsurunu ve yaşama şeklini değiştirmedikçe, diğer değişmelerin görünüşte kalacağını söylerken haklıdır. Ülkemizde tecrübî sosyolojinin doğuşu ve gelişmesindeki rolü inkâr edilemez. Monografi çalışmaları ile ülkeyi tanımak ve tanıtmak anlayışının yerleşmesinde onun payı önemlidir. O ve takipçileri, fikir ve aksiyonu birleştirmek gerektiğini göstermişlerdir.

Yaşadığı yıllar içinde ve sonrasında yeterince tanınmış ve fikirleriyle kabul görmüş bulunmayan Prens Sabahattin, hanedan mensubu olmanın bütün maddî ve manevî getirilerini elinin tersiyle itmiş. Türk vatanının ve Türk insanının serpilip gelişmesi davasına ömrünü harcamış, dahilî ve hariçî pek çok konuda çözüm yolları üretmeye çalışarak ilgili mercilere ulaşmayı hedeflemiş seçkin bir idealisttir. Bu vesile ile onu, rahmetle anıyorum.

Başlıca Kaynakça:

Tezler:

Oya Akan, Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1987 (basılmamış yüksek lisans tezi).

Ulus, Atilla, Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin'in Düşüncelerinin Karşılaştırmalı Olarak Sosyolojik Analizi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2000 (basılmamış yüksek lisans tezi).

Kitaplar:

Akşin, Sina, 31 Mart Olayı, Sevinç Matbaası, Ank. 1970.

Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İst. 1987.

Ege, Nezahat Nurettin, Prens Sabahattin, Hayatı ve İlmî Müdafaları, Fakülteler Matbaası, İst. 1977.

Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İst. 1945.

Kutay, Cemal, Prens Sabahattin, II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki, İst. 1964.

Mardin Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İst. 1985.

Tütengil, Cavid, Prens Sabahattin, Geçit Yayınları, İst. 1954.

Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İst. 1979.

Makaleler:

Ergan, Nevin Güngör, Prens Sabahattin'in Osmanlı Sosyal Yapısı Üzerine Görüş ve Önerileri, Türk Yurdu, Aralık 1999 - Ocak 2000, C.19-20, sayı 148-149, s.105-116.

Tanyol Cahit, "İçtimâî Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin", Sosyoloji Dergisi 4-5, Pulhan Matbaası, İst. 1949, s. 145-175.

Tütengil, Cavid, "Prens Sabahattin", Sosyoloji Dergisi 4-5, Pulhan Matbaası, İst. 1949, s. 176-220.

Prens Sabahattin'in Eserleri:

Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, Meslekî İçtimâî ve Programı, Kitaphane-i Hilmi, İst. 1334 (1918), s. 104.

Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, Elif Yayınları, İst. 1965.

Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar, İst. 1327 (1911), 79 sf..

Sabahattin, Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsî-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah, Dersaadet 1324 (1908), 20 sf..

Sabahattin, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah, İst. 1324 (1908), 46 sf.

Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah, İst. 1327 (1911-12), 44 sf.

Resim 10; Prens Sabahattin ölüm döşeginde (8 Temmuz 1948 Berne)

Resim 11; Prens Sabahattin'in sandukası (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 12; Prens Sabahattin'in sandukasının içinde bulunduğu Eyüp'teki tarihi yapı (Eyüp Belediye Arşivinden)

